

ZEMLJIŠNI ODNOSI U POGRANIČJU: DALMATINSKO STANOVNIŠTVO I POTRAGA ZA ZEMLJOM UZ GRANICU S BOSNOM I HERCEGOVINOM U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA

Amila KASUMOVIĆ
Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

UDK: 314.15(497.5 Dalmacija)
94(497.6)“18“
DOI: 10.21857/ydkx2cvn39
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćeno: 29. studenog 2023.

Potraga za plodnom zemljom i ispašama, na koju je bilo fokusirano stanovništvo iz dalmatinskog i bosanskohercegovačkog pograničnog područja stoljećima, dobila je novi zaokret u vrijeme kada je pozicija Osmanskog Carstva na Balkanu bila ugrožena te kada je 1878. uslijedila austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine. U radu se, na osnovi izvora iz Arhiva Bosne i Hercegovine (fond Zemaljske vlade u Sarajevu i Zajedničkog ministarstva financija), želi ukazati na u historiografiji zapostavljeni problem zaokreta u oblikovanju zemljišnih odnosa u dalmatinsko-bosanskohercegovačkom graničnom prostoru nakon uspostave austrougarske vlasti u okupiranoj oblasti, kao i na stav austrougarskih vlasti po pitanju naseljavanja Dalmatinaca i njihove kupovine zemlje u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Dalmacija, Austro-Ugarska, zemljišni odnosi, migracije.

UVOD

Planinska područja Dinare, Velebita i Biokova, okružena u prošlosti Hrvatskom, Bosanskom i Dalmatinskom krajinom (serhatom), predstavljala su jedinstven agrarni prostor, koji imaginarne i stvarne, političkom voljom povučene granice nisu mogle odijeliti. To je područje bilo značajnim dijelom naseljeno Morlacima kojima su navedene planine bile od krucijalnog značaja za egzistenciju, ma kako one bile imenovane s dalmatinske, odnosno s bosanske strane.¹

U historiografiji se nerijetko naglašava tradicija i kontinuitet praksi prelazaka granice s dalmatinskog na bosansko ili hercegovačko područje i obratno, a sve u cilju održavanja gospodarstva pograničja u čemu je posebno dominiralo transhumantno stočarstvo, potražnja zemlje radi obrade te

¹ Marko ŠARIĆ, Planine i morlački svijet u Dalmaciji: Ekohistorijski osvrt, *Ekonomika i ekohistorija*, vol. VI, sv. 1, Zagreb, 2010., 61.

trgovina. Hauptmann za dalmatinske seljake navodi da su „od pamtivijeka prelazili bosansku granicu tražeći ispašu za stoku ili obradivu zemlju za sebe“.² Na sličnom tragu je i Stanojević koji tvrdnju o drevnosti prelazaka granica proširuje i na dodatni prostor te navodi: „Vjekovima Dalmacija, Dubrovnik i Boka sa svojim zaleđem Bosnom, Hercegovinom i Crnom Gorom predstavljali su jedinstveno privredno područje.“³ Posebice je stočarstvo imalo dugu tradiciju u područjima oko Šator planine i Staretine gdje su svoju stoku napasali Morlaci iz područja kanjona Krke ili, pak, oko hercegovačkih planina Vran, Čabulje, Čvrsnice i Ljubuše gdje su stoku mahom dovodili s područja Vrgoračke i Imotske krajine.⁴

Hercegovački Vlasi stočari naselili su područje između Skradina i Knina do 1540. godine. Susreti Vlaha iz Like, Bosanske krajine i Dalmacije događali su se tijekom ljetnih ispaša na području Velebita.⁵ Osim ovih migracija, koje su bile motivirane željom da se napusti teritorij pod osmanskom vlašću, treba naglasiti da je osmanska vlast imala vlastite migracijske strategije koje su podrazumijevale naseljavanje vlašskog filurdžijskog stanovništva u pograničnim sandžacima. Vlahi je bilo u dalmatinskom zaleđu i prije osmanskih osvajanja, dijelom su napuštali teritorij Kliškog i Krčkog sandžaka ali su ga, potom, ponovo naseljavali.⁶ Čak je stanovništvo Dalmacije, koje je bilo pod mletačkom vlašću, nosilo žito i masline na preradu u Kliški sandžak i granica im, u tom smislu, nije predstavljala prepreku.⁷

Kroz 17. stoljeće nastavljene su migracije stanovništva, često izazvane ratovima, epidemijama i sušama. Vlasi Bunjevci migrirali su od 17. stoljeća s područja zapadne Bosne i Hercegovine u Dalmatinsku zagoru. Zanimljivo je da su neki od doseljenika u Dalmaciji (uglavnom stočara) i dalje nastavili obrađivati zemlju na osmanskome teritoriju, plaćajući osmanskoj vlasti harač, čime je granica

² Ferdo HAUPTMANN, Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine, *Godišnjak Društva istoričara*, vol. XVI, Sarajevo, 1965., 151.

³ Gligor STANOJEVIĆ, *Jugoslavenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970., 168; Stjepo OBAD, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split, 1990.

⁴ M. ŠARIĆ, Planine i morlački svijet, 73.

⁵ Bogumil HRABAK, Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha u Dalmatinsku zagoru u XIV, XV i XVI veku, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, ur. Nusret Šehić, Sarajevo, 1990., 84 – 86. Emil HERŠAK, Panoptikum migracija – Hrvati, hrvatski prostor i Evropa, *Migracijske i etničke teme*, vol. 9, no. 3-4, Zagreb, 1993., 251.

⁶ Snježana BUZOV, Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon Kandijskog rata, *Povijesni prilozi*, sv. 12, Zagreb, 1993., 4.

⁷ Snježana BUZOV, Kad su gospođe Safija i Fatima imale mlinove na Krki: O prekograničnoj ekonomiji u Skradinskoj nahiji, *Titius*, vol. 2, no. 2, Split, 2009., 28.

ponovo predstavljala samo „formalnu liniju“.⁸ U vrijeme Kandijskog (1645. – 1669.) i Morejskog rata (1683. – 1699.) nastavljen je val migracija tako da su oblasti Like, Krbave, Glamoča i Livna opustjele, jer se vlaško stanovništvo selilo u Dalmaciju. Razgraničenje između mletačkog i osmanskog područja iz 1671. godine (tzv. linija Nani) stvaralo je zabunu kod mnogih povjesničara u pogledu dijeljena određenih naseljenih mjesta jednoj ili drugoj zaraćenoj strani. Toj je zabuni najviše doprinosila činjenica da je stanovništvo s mletačkog teritorija i dalje obrađivalo zemlju u krajevima pod osmanskom vlašću. Navedena praksa bila je očekivana obzirom na nedostatak zemlje za obradu i ispašu na mletačkom teritoriju. Obradiva zemlja i plodni pašnjaci na osmanskome teritoriju bili su jako privlačni mletačkim podanicima.⁹

Zapravo je jasno da je granica u mentalnom sklopu pretežno stočarskog stanovništva iz dalmatinskog zaleđa predstavljala samo riječ, jer ona fizički nije bila vidljiva sve do završetka Morejskog rata 1699. godine. Tada je granica između Mletačke Republike i Osmanskog Carstva postala po prvi put označena na terenu, materijalizirana.¹⁰ Uz prisustvo i treće značajne sile: Habsburške Monarhije,¹¹ te opipljive granice, migracije stanovništva i ekonomska kompatibilnost prostora koji se razmatra doživjeli su određene promjene.¹²

⁸ G. STANOJEVIĆ, *Jugoslovenske zemlje*, 173.

⁹ B. HRABAK, *Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha*, 86; S. BUZOV, *Razgraničenje*, 16; Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba Morejskog rata 1684-1699*, Beograd, 1962., 7; Duško KEČKEMET, Franjo Difnik i njegova „Povijest kandijskog rata u Dalmaciji“, Predgovor u: *Franjo Difnik, Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*, Split, 1986., 19.

¹⁰ Mirela SLUKAN ALTIĆ, Karte kao izvor za ekohistorijska istraživanja tromede. Uvod u istraživanje kartografskih izvora Triplex Confiniuma, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 32-33, Zagreb, 1999. – 2000., 324. I nakon Karlovačkog mira, dalmatinskim stočarima bilo je dozvoljeno, uz određene uvjete, prelaziti sa stokom na bosanski teren te da budu, u početku, tretirani jednako kao stočari iz Bosne. Da bi sve navedeno bilo moguće, dalmatinski stočari morali su imati odobrenje osmanskih vlasti za dovođenje stoke, a spahijama i čifluk sahibijama su na ime *resmi yaylaka* morali davati od velikog stada jednu ovcu, od srednjeg jedno dvizec – ovan od dvije godine starosti) i od malog jedno janje. U praksi je bilo i drugačijih aranžmana kroz 18. stoljeće. Avdo SUČESKA, *Uslovi u kojima su stočari iz Dalmacije koristili ispaše u Bosni u doba osmanlijske vlasti*, u: *Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 6. i 7. novembra 1975. u Beogradu*, ur. Vasa Čubrilović, Beograd, 1976., 123 – 124.

¹¹ Kada je Lika iz osmanskih prešla u austrijske ruke, dio stanovništva preselio je na osmanski teritorij zbog gubitka zemlje. Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984., 279. Za Vlahe su migracije na tromedi bile uobičajene, kako je već naglašeno. Drago ROKSANDIĆ, *Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: Koliko identiteta?*, *Titius*, vol. 1, no. 1, Split, 2008., 16.

¹² O migracijama u Bosni i Hercegovini krajem 17. i početkom 18. st. vidjeti u: Ramiza SMAJIĆ, *Migracije i Bosanski ejalet: 1683 – 1718.*, Sarajevo, 2022.

Početak 18. stoljeća i mletačke i osmanske vlasti pronalazile su način da destimuliraju i zabrane prelazak stanovništva s jedne na drugu stranu granice radi obrade zemlje ili korištenja pašnjaka.¹³ Mletački Senat bio je spreman pristati na privatne pregovore Morlaka i osmanskih vlasti o uvjetima korištenja zemlje i pašnjaka. Takva je situacija djelomično riješena 1777. godine kada su Drniškim sporazumom utvrđena prava korištenja ispaša na Dinari, na bosanskoj strani, uz uvjet plaćanja pašarine.¹⁴ Stanovništvo pograničnih sandžaka Bosanskog ejaleta bježalo je s osmanskog teritorija uslijed poreznog pritiska i procesa čiflučenja, koji je sve više uzimao maha.¹⁵ S druge strane, teške epizode, poput kuge iz 1733., ostavljale su bosansku zemlju praznom i neobrađenom što je otvaralo mogućnost naseljavanja stanovništva iz Dalmacije.¹⁶ Takvo naseljavanje postalo je masovnije u drugoj polovici 18. i početkom 19. stoljeća.¹⁷

Siromaštvo, slaba ishrana te nedostatak zemlje i pašnjaka predstavljali su problem stanovništvu u dalmatinskom zaleđu i u prvoj polovici 19. stoljeća zbog čega su bilježene nove migracije u različitim pravcima, pa i na osmanski teritorij (Bosna).¹⁸ Dosadašnja historiografska preguća iznjedrila su značajne rezultate na polju migracija i gospodarstva na prostoru dalmatinskog zaleđa na granici prema Osmanskom Carstvu, pogotovo za period ranog novog vijeka (projekt *Triplex Confinium*)¹⁹ i početka 19. stoljeća.

¹³ Šime PERIČIĆ, *Dalmacija uoči pada Mletačke republike*, Zagreb, 1980., 42.

¹⁴ M. ŠARIĆ, Planine i morlački svijet, 74. Dragan MARKOVINA, Reformske inicijative mletačkih magistratura na dalmatinskoj Terrafermi 18. stoljeća, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, sv. 2/3, Split, 2010., 234. Neki Morlaci podijelili su obitelji na dva dijela: jedan je živio na osmanskom, a drugi na mletačkom teritoriju. G. STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba Morejskog rata*, 176 – 178.

¹⁵ Avdo SUČESKA, Uticaj migracionih kretanja na oblikovanje agrarnih odnosa u BiH u periodu osmanske vladavine, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, ur. Nusret Šehić, Sarajevo, 1990., 112 – 113.

¹⁶ E. HERŠAK, Panoptikum migracija, 256.

¹⁷ Avdo SUČESKA, Položaj raje u Bosni u XVIII stoljeću, *Dijalog*, vol. 6, Sarajevo, 1978., 66.

¹⁸ Šime PERIČIĆ, Oskudica i glad u Dalmaciji u XIX i početkom XX stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 13, no. 1, Zagreb, 1980., 1 – 32; Šime PERIČIĆ, Prilog poznavanju gospodarskih prilika Bukovice i Podgorja u XIX stoljeću, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU*, sv. 48, Zagreb, 2006., 569 – 596. Hamdija KAPIDIĆ (ur.), *Agrarni odnosi u BiH (1878-1918)*, sv. I, Sarajevo, 1969., 62. Do sredine 19. stoljeća nije se moglo uočiti poboljšanje životnih uvjeta dalmatinskih seljaka, koji su zbog slabog imovinskog stanja nerijetko bili žrtvama lihvarjenja. Mnogi su u vrijeme nerodnih godina odlazili na sezonski rad u sjevernu Hrvatsku ili Bosnu. Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Dalmacija: Stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.*, Zagreb, 2021., 66. Ante ŠKEGRO, Iseljavanje iz Dalmacije i zapadne Hercegovine u Uskoplje tijekom 19. i prvoj polovici 20. st., *Hercegovina*, 24, Mostar, 2010., 21 – 36.

¹⁹ Više o navedenom međunarodnom istraživačkom projektu pogledati na: <https://www.ffzg.unizg.hr/pov/zavod/triplex/kratkapovijest.htm>, pristupljeno: 7. srpnja. 2023. Osmanska inačica

Cilj ovog rada je ukazati na promjene koje su nastale po pitanju prelazaka granice u potrazi za zemljom i ispašama, koje su se dogodile u drugoj polovici 19. stoljeća, kada je Osmansko Carstvo sve više slabilo, te napose nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Okupacija je dodatno zakomplicirala postojeće društvene i političke odnose ne samo u Bosni i Hercegovini nego i u regiji jer je sultan ostao suveren okupiranog područja. Time ono nije moglo biti inkorporirano u arhitekturu Habsburške Monarhije,²⁰ pa je prema Dalmaciji, bar formalno, i dalje bilo odvojeno granicom. U praksi, austrougarska vlast činila je sve da faktički vlada okupiranom oblasti zbog čega je dalmatinsko stanovništvo osjećalo da neometano može prelaziti granicu i koristiti zemlju u Bosni i Hercegovini.

U radu se želi pokazati, na osnovi građe sačuvane u fondovima Zajedničkog ministarstva financija i Zemaljske vlade u Sarajevu (Arhiv Bosne i Hercegovine), da je austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini, iako je prihvatila i štitila zatečene agrarne odnose u zemlji, koji su uspostavljeni u osmanskom periodu, ipak nastojala razviti vlastite administrativne mehanizme da bi riješila pitanje dalmatinskog stanovništva u potrazi za zemljom s druge strane granice. O tome u historiografiji postoje tek usputne napomene.

DALMATINCI KAO KMETOVI U BOSNI?

Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, stanovništvo je vjerovalo da će nova uprava vrlo brzo riješiti agrarno pitanje, koje je toliko dugo bilo kamen spoticanja i zbog čijeg je obećanog rješenja, između

Tromeđe je ħudûd-i selâse. Elma KORIĆ, *Bosna i Hercegovina na starim osmanskim kartama*, Sarajevo, 2020., 42. Pogledati i zbornik radova Vjeran KURSAR, ur., *Life on the Ottoman Border: Essays in Honour of Nenad Moačanin*, Zagreb, 2022.

²⁰ Još krajem 19. stoljeća pravni stručnjaci smatrali su položaj Bosne i Hercegovine neodređenim te su nerijetko govorili i o „pravnoj anomaliji“. Iako je sultan bio legitimni suveren Bosne i Hercegovine i nakon 1878. godine, stvarna vlast nalazila se u rukama Austro-Ugarske. Da situacija bude kompliciranija, Bosna i Hercegovina imala je nedovoljno definiran položaj i unutar same Monarhije: nije pripala ni austrijskom ni ugarskom dijelu Monarhije, nego je smatrana općedržavnim područjem o čijoj je upravi vodila računa Zajednička vlada i vlade oba dijela Monarhije. Sve navedeno nije se značajnije izmijenilo ni nakon aneksije (1908.), ni nakon donošenja Ustava (1910.). Mustafa IMAMOVIĆ, *Pravni položaj i unutrašnje politički razvikan Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Sarajevo, 2007., 21, 27. O statusu Bosne i Hercegovine nakon 1878. godine pogledati: Lothar CLASSEN, *Der Völkerrechtliche Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878*, Frankfurt am Main, 2004.

ostalog, Dvojna Monarhija i dobila mandat za okupaciju navedenog područja.²¹ Zbog toga je stanovništvo uglavnom odbijalo ispuniti svoje obaveze prema agama i begovima 1878.²² Uskoro je postalo jasno da austrougarska uprava stavlja političke iznad socijalnih ili gospodarski interesa te je agrarno pitanje ostalo u *statusu quo*.

Istovremeno, Zemaljska vlada u Sarajevu nije uspijevala u prvim godinama nakon okupacije kontrolirati proces useljavanja u Bosnu i Hercegovinu. Odmah nakon smirivanja situacije i pacificiranja zemlje 1878. godine, u zemlju je uselio značajan broj Ličana i Dalmatinaca. Oni nisu formirali kompaktna naselja i dolazili su u manjim grupama, uglavnom u pogranične kotare okruga Travnik i Bihać. Ličani i Dalmatinci naseljavali su se na zemlju kao kmetovi²³ ili uzurpatori.²⁴ Upravo će dezorijentiranost nove uprave po pitanju migracijskih procesa od 1878. godine i dalje dovesti do niza sporova oko zemlje u koje su bili uključeni i Dalmatinci i gdje se postavilo pitanje njihova statusa na zemlji.

²¹ Agrarno pitanje predstavljalo je gorući problem u Bosni i Hercegovini, jer nije utjecalo samo na gospodarske i socijalne prilike nego i na vjerske i nacionalne odnose stanovništva ovog područja. Dunavska Monarhija, međutim, nije bila spremna na radikalna rješenja ovoga pitanja kako ne bi izazvala dodatne socijalne nemire. Naime, u početku je austrougarska vlast odlučila zadržati naslijeđene agrarne odnose iz osmanskog perioda definirane tzv. Saferskom naredbom. Edin RAĐUŠIĆ, Agrarno pitanje u Bosanskohercegovačkom Saboru 1910-1914., *Prilozi*, sv. 34, Sarajevo, 2005., 121. Ovakav pristup austrougarske vlasti rješavanju agrarnog pitanja rezultirao je nezadovoljstvom domaćeg stanovništva i velikim brojem agrarnih sporova, čiji je broj prestao rasti tek 1911. godine, nakon donošenja Zakona o fakultativnom otkupu kmetova. Ipak, austrougarska vlast jamčila je pravnu sigurnost u odnosu čifčija – čifluk sahibija. Naime, sporovi nisu rješavani tako da bi išli na ruku jedne od strana u sporu (begova, prije svega). Philippe GELEZ, Švapska metoda: Kako je Austro-Ugarska postupala prema agrarnom pitanju u Bosni i Hercegovini (1878-1914), u: „Nijemci“ u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj: *Nova istraživanja i perspektive*, ur. Enes S. Omerović, Sarajevo, 2015., 102. Agrarno pitanje predstavljalo je i politički problem ili ga je bar tako, povremeno, tretirala austrougarska vlast. Iako je uglavnom preuzela osmansko agrarno zakonodavstvo, agrarnu politiku koristila je kao svojevrsni faktor ucjene: u vrijeme kada joj je muslimanska politička elita bila potrebna kao partner u političkom životu zemlje, zagovarana je agrarna politika koja bi išla u korist begova i obratno. Begovi su često optuživali austrougarsku vlast da je mulk (privatna zemlja) u grunтовnicе upisivan kao erazi-miriija (državna zemlja). Husnija KAMBEROVIĆ, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Sarajevo, 2005., 109 – 110; Hamdija KAPIDŽIĆ, Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske uprave, *Radovi ANU BiH*, no. XLIX, vol. XV, Sarajevo, 1973., 111 – 113.

²² Milan GAKOVIĆ, Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini 1918-1921., *Prilozi*, vol. VI, no. 6, Sarajevo, 1979., 10.

²³ Bosna i Hercegovina – Arhiv Bosne i Hercegovine (Dalje: BiH-ABiH), *Zemaljska vlada u Sarajevu* (Dalje: ZVS), 1897, kutija 17, šifra 4-10, br. 1862 (Kotarski ured Prozor-Okružna oblast Travnik, 26. 5. 1897. U toj oblasti Dalmatinci su se naselili odmah nakon okupacije 1878. kao kmetovi.).

²⁴ Đorđe MIKIĆ, O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, ur. Nusret Šehić, Sarajevo, 1990., 182 – 183; Tomislav KRALJAČIĆ, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo, 1987., 14.

Novonastalu situaciju nastojali su iskoristiti i zemljoposjednici. Dva slučaja,²⁵ koji možda najbolje ilustriraju kompliciranost i zamršenost zemljišnih odnosa u Bosni i Hercegovini, naslijeđenih još iz osmanskog perioda, su oni iz 1883. godine u kojima su hadži Adem Bajagić i Matan Jurkić predali kotarskom uredu u Livnu tužbu protiv dalmatinskih obitelji²⁶ iz graničnog mjesta Bajagić u kotaru Sinj.²⁷ Budući da su dva navedena slučaja završila kod Zemaljske vlade te obzirom na okolnost da su neka pitanja bila nejasna ili bez adekvatnog pojašnjenja, kakvo je npr. pitanje statusa dalmatinskih obrađivača na bosanskoj zemlji, naložena je podrobna istraga kako bi se, u konačnici, znalo utvrditi kakvog su karaktera bili odnosi između Bajagića i Jurkića s jedne te Dalmatinaca s druge strane. Posljednje je bilo značajno utvrditi radi donošenja odluke o tome koje bi instance bile dužne voditi spor: političke ili sudske.²⁸

Rezultati provedene istrage na terenu osvijetlili su, dijelom, jednu vrstu zemljišnih odnosa koja je između bosanskih zemljoposjednika i dalmatinskih obrađivača zemlje bila uspostavljena u posljednjim desetljećima osmanske uprave. Naime, duž dalmatinske granice, napose oko Prolog planine, neki bosanski begovi uživali su komade zemlje koja im je, s bosanske strane planine, bila manje dostupna, ali joj je pristup s dalmatinske strane bio znatno lakši. Kako je dalmatinsko stanovništvo oskudijevalo u vodi i obradivoj zemlji te kako su begovi ostajali neobrađene zemlje, ove su dvije zainteresirane strane sklopile ugovor „auf ewige Zeiten“ da se Dalmatincima da zemlja na obradu, a da oni, zauzvrat, plaćaju godišnje 15 šilinga zakupa. Takav ugovor sklopljen je 1853. između Muhamedbega Huseinovića²⁹ (u dokumentu Useinović) i kasnije Matana Jurkića s jedne i Dalmatinaca s druge strane.³⁰ Slično je učinjeno i u slučaju Bajagić.

²⁵ Zemaljska ih vlada razmatra kao jedan jer je riječ o istom mikroprostoru na koji se odnose i jer su u pitanju Dalmatinci kao obrađivači zemlje na bosanskoj strani.

²⁶ Bajagić je tužio Filipa Čačiju i ostale, a Matan Jurkić Simu Bilobrka i ostale. BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, br. 10 010 (Okružna oblast Travnik-Zemaljska vlada, 3. 12. 1883.).

²⁷ Neki krupni zemljoposjednici, poput obitelji Kapetanović, imali su više od 50 zakupnika koji su bili austrijski pripadnici, tj. potjecali su s područja Dalmacije. H. KAPIDŽIĆ (ur.), *Agrarni odnosi*, 23.

²⁸ Agrarne sporove rješavale su političke instance što je bilo u suglasju s političkim kursom austrougarske uprave. *Izvjestaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, Zagreb, 1906., 49.

²⁹ Njegovu zemlju otkupio je Matanov otac Mateo. Smatram da sastavljač izvještaja u ovom slučaju nije naveo precizne podatke. Huseinović je vjerojatno bio taj koji je ugovor sklopio s Dalmatincima 1853. godine. U međuvremenu je Mateo Jurkić kupio zemlju od njega prihvativši prisustvo Dalmatinaca i ugovorenu zemljišnu zakupninu. Tu je zemlju naslijedio njegov sin Matan koji je prihvatio stanje stvari kao i njegov otac.

³⁰ BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, br. 10 010 (Okružna oblast Travnik-Zemaljska vlada, 3. 12. 1883.). Neki od zakupnika naselili su se na zemlji, a neki su ostali u rodnom mjestu i zemlju su samo obrađivali plaćajući dogovorenu zakupninu.

Iako je ugovor bio sklopljen na neodređeno vrijeme, prve promjene nastupile su s donošenjem Saferske naredbe 1859. godine. U duhu navedene Naredbe, begovima i agama bilo je dozvoljeno podignuti svoja potraživanja sa zemlje. Takvu priliku odlučio je iskoristiti Jurkić (koji se ovdje sigurno javlja kao čifluk sahibija) i Arifaga Bajagić koji se našao u sličnoj situaciji. Budući da su Dalmatinci bili austrijski podanici, obaviješteni su 1861. preko c. i kr. konzularnog ureda da se od njih ubuduće ne očekuje fiksna godišnja zakupnina, nego polovina od sijena i trećina od drugih prinosa sa zemlje. Dalmatinski kolonisti³¹ prijedlog su odbili pozivajući se na stare ugovore.³² Iz bojazni da privatni antagonizmi ne bi doveli do trzavica na relaciji Habsburška Monarhija i Osmansko Carstvo, formirana je u proljeće 1863. godine međunarodna (austrijsko-osmanska) komisija koja je trebala riješiti sporna zemljišna pitanja na granici. Nakon kratkog djelovanja, Komisija je raspuštena, a za sporove je nastupio *status quo ante*.³³

Novu priliku za povećanje prihoda sa zemlje zemljoposjednici su uočili nakon uspostave austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, uvidjevši da je austrougarska vlast preuzela osmansku zakonsku regulativu po pitanju agrara. Time je Saferska naredba i dalje bila na snazi. Vođeni ovim stavom, Bajagić i Jurkić predali su kotarskom uredu Livno 1882. godine tužbu protiv Dalmatinaca, svojih zakupnika. Ovakav potez upućuje na dvije vrlo važne stvari: 1) tužba je predana političkoj instanci čime se htjelo implicirati da se radi o „standardnom“ agrarnom sporu³⁴ i 2) time bi položaj Dalmatinaca na zemlji koju su držali u zakup i koju su obrađivali mogao biti proglašen kmetovskim, što bi za njih značilo negativan rasplet kompletnog spora.³⁵

Mišljenja visokih dužnosnika bila su podijeljena. Isidor Benko³⁶ smatrao je da bi se trebala poštivati okolnost da je Saferska naredba na snazi te da bi ti stari

³¹ Iako ih se naziva tako u korištenim dokumentima, smatram da naziv nije adekvatan, tim prije što se samo dio njih naselio na zemlji i zbog činjenice da bi se mogli miješati s kolonistima nastanjenim u Bosni i Hercegovini nakon 1878. godine koji su dolazili iz ili izvan Monarhije, privatnom ili inicijativom Zemaljske vlade.

³² BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, Br. 628 (Votum).

³³ BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, br. 10 010 (Okružna oblast Travnik-Zemaljska vlada, 3. 12. 1883.).

³⁴ „Kotarski ured presuđuje kao politička oblast prve molbe u svim prijeporima između zemljovlasnika i kmeta u koliko se tiču agrarnih odnošaja.“ Eugen SLADOVIĆ pl. SLADOVIČKI, *Upravna nauka i upravno pravo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1916., 152.

³⁵ BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, br. 628 (Zapis na košuljici dokumenta).

³⁶ Isidor Benko bio je časnik Austrijske ratne mornarice. Nakon austro-ugarske okupacije Bosne i Hercegovine obavljao je više funkcija u okupiranom području. Bio je kotarski predstojnik u Nevesinju, okružni predstojnik u Mostaru, visokopozicionirani službenik pri Zemaljskoj vladi u Sarajevu te, na koncu, i civilni adalatus. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6936> Pristupljeno 9. 7. 2023.

ugovori svakako morali biti proglašeni nevažećima,³⁷ dok su drugi smatrali da je ugovor bio dvadeset godina valjan i nakon donošenja Naredbe te da se takvo što mora uzeti u obzir. Dalmatinci su bili austrijski državljani, što se na više mjesta potenciralo, a njihova godišnja zakupnina od 15 šilinga upućuje na to da nikako nisu mogli biti u kmetskim odnosima.³⁸ Dakako, u tom slučaju, spor bi završio na sudu, a ne pred kotarskim uredom u prvoj, odnosno pred okružnom oblasti u drugoj instanci.

Zanimljivo je da je kotarski ured Livno prihvatio tužbu 1882. i presudio u korist Bajagića i Jurkića. Odluka da ubuduće plaćaju polovinu od sijena i trećinu od prinosa sa zemlje nikako nije odgovarala Dalmatincima koji su uložili žalbu, no Okružna oblast Travnik smatrala je da ona nije kompetentna rješavati ovakve slučajeve u drugoj instanci, nego je to trebalo tretirati kao običnu tužbu koja bi epilog trebala dobiti na sudu.³⁹ Neusklađenost stavova okružne i kotarske oblasti jer je, podsjećamo, kotarski ured Livno prihvatio tužbu i tretirao je kao agrarni spor, govori u prilog nespremnosti austrougarske uprave da se nosi sa zamršenim zemljišnim odnosima u Bosni i Hercegovini i o neusuglašenosti različitih nivoa vlasti u rješavanju ovakvih pitanja.

Na koncu, Okružna oblast Travnik zauzela je stav navodeći da je pitanje Dalmatinaca kao zakupaca zemlje na granici vrlo osjetljivo. Trebalo je imati u vidu da su oni zemlju, koja nije koristila bosanskim zemljoposjednicima (otud i niska zakupnina), načinili urbanom i ona im je bila potrebna za egzistenciju. Također, navedena okružna oblast ukazala je na hitnost donošenja odluke na koji će se način tretirati ovaj i slični sporovi koji bi mogli nastati duž granice s Dalmacijom.⁴⁰

Posljednje se pokazalo točnim jer se Zemaljska vlada tijekom 1883. godine uvjerila da sličnih problema ima i u Hercegovini. Tu su zakupnici zemlje s ugovorima na neodređeno vrijeme nazivani „pridržnici“ ili „priorci“⁴¹ čiji status

³⁷ Dok je bio kotarski predstojnik u Nevesinju, upravo je rješavao ovakvu vrstu sporova kao da su agrarni, dakle, pred političkim instancama.

³⁸ BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, br. 628 (Zapis na košuljici dokumenta).

³⁹ BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, br. 10 010 (Okružna oblast Travnik-Zemaljska vlada, 3. 12. 1883.).

⁴⁰ BiH-ABiH, ZVS, 1883, kutija 20, šifra 1-152/2, br. 10 010 (Okružna oblast Travnik-Zemaljska vlada, 3. 12. 1883.).

⁴¹ Pridržnik je zakupac dok je priorac osoba koja obrađuje zemlju u nekom selu, ali u njemu nije nastanjena. Senad MIČIJEVIĆ, *Bosanski etnološki rječnik*, Mostar, 2009., 253. Prethodno pojašnjenje je neodređeno. Austrougarska vlast nije smjela namjerno ostavljati „maglovitom“ razliku između kmeta i pridržnika. Osnovna razlika između ova dva pojma je da kmet nije smio biti samovoljom zemljovlasnika tek tako uklonjen sa zemlje, dok se pridržnika moglo odstraniti. E. SLADOVIĆ pl. SLADOVIČKI, *Upravna nauka*, 162. Da pridržnici i priorci nisu imali jednak status kao kmetovi

svakako nije bio kmetski, ali s vremenom se ta razlika „zamaglila“. Stoga su, kada bi priorci ulazili u spor sa zemljoposjednicima, neki kotari to tretirali kao agrarni, a drugi kao privatnopravni spor. Tako su u kotarima Gacko, Ljubuški, Ljubinje i Bileća u ovakvim sporovima presudu donosile političke, a u kotarima Trebinje, Nevesinje i Mostar sudske instance. Okružna oblast Mostar tražila je pomoć od Zemaljske vlade u Sarajevu u vidu instrukcije za rješavanje sporova u kojima su sudjelovali priorci. No unutar Zemaljske vlade mišljenja su također bila podijeljena i o svemu je na kraju trebalo odlučiti Zajedničko ministarstvo financija. Ministarstvo je donijelo odluku da sporove navedenog tipa rješavaju političke instance.⁴² Time je sve zemljišne odnose izjednačilo, čime je dalmatinskim zakupcima učinjena šteta.

Iz svega navedenog može se zaključiti da položaj dalmatinskih zakupnika u Bosni i Hercegovini nakon 1878. godine nije bio nimalo jednostavan. Naime, nova uprava nije dobro razumijevala karakter zemljišnih odnosa koji su vladali u okupiranom području.⁴³ Istovremeno, nastojala je zaštititi svoje političke interese, pa čak i po cijenu koketiranja s muslimanskim zemljoposjednicima koji su, kako je vrijeme pokazalo, postali saveznici austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini. Na taj su način i oni dalmatinski zakupnici, koji nisu bili vezani za zemlju kao kmetovi, to, u očima vlasti, očigledno postali.

PRODAJA I NASELJAVANJE ZEMLJIŠNIH KOMADA

Konsolidacijom austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini te izradom gruntovnice 1886. godine,⁴⁴ Zemaljska vlada stekla je uvid u površinu erarnih komada zemlje koji su joj stajali na raspolaganju i privatnih parcela koje su se mogle naći na tržištu. Dio te zemlje mogao se prodavati zainteresiranim osobama

jasno je i iz Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme od 27. februara 1919. godine, kojom se rješavaju postojećih te se zabranjuje i stvaranje novih kmetskih odnosa. Njome su bili raskinuti postojeći zakupnički ugovori ili su se na zahtjev zakupaca mogli mijenjati. To se odnosilo i na one koji su bili „u zakupstvu sličnom odnosu“, kao što su priorci, pridržnici, prisjevnici i napoličari. Atif PURIVATRA, *Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini neposredno poslije 1918. godine*, Prilozi, sv. 3, Sarajevo, 1967., 95.

⁴² BiH-ABiH, *Zajedničko ministarstvo financija* (Dalje: ZMF), 1883, br. 6726 (Zemaljska vlada-Zajedničko ministarstvo financija, 7. 12. 1883.).

⁴³ Navedeno uopće ne čudi jer je na terenu bilo takvih specifičnih situacija koje bi bile teško razumljive i najboljim poznavateljima agrarnih odnosa. Osim toga, nije postojao usuglašen stav mogu li se čifčijski / zakupnički odnosi u Bosni i Hercegovini svrstati u domenu privatnopravnih ili javnopravnih.

⁴⁴ *Izvještaj o upravi Bosnom i Hercegovinom 1906*, 486.

dok je dio erarnog zemljišta Vlada namjeravala iskoristiti za internu i eksternu kolonizaciju. No, čini se da je Zemaljska vlada relativno brzo postala zabrinuta zbog Dalmatinaca koji su masovno kupovali zemlju u pograničnim kotarima. Zbog toga je sredinom 1888. godine donijela internu naredbu kojom su niži organi uprave instruirani da Dalmatinci zemlju ubuduće mogu stjecati samo uz dozvolu Zemaljske vlade.⁴⁵ S obzirom na to da tekst naredbe nije dostupan, teško je sa sigurnošću utvrditi koje su okolnosti navele Zemaljsku vladu na ovaj postupak. Postoji mogućnost da se Vlada plašila otpora domaćeg stanovništva koje nije blagonaklono gledalo na to da stranci kupuju ili dobivaju zemlju. Uostalom, tako se navodi i u jednom dopisu Zemaljske vlade Okružnoj oblasti Travnik.⁴⁶ Uz sve navedeno, Zemaljska je vlada naredbom iz 1888. htjela ostvariti veću kontrolu nad raspodjelom zemlje u okupiranoj oblasti.

Također, iste godine, Zemaljska je vlada pregovarala sa zadarskim vlastima o uspostavljanju jedne komisije koja bi pratila stanje na granici i koja bi konstatirala koje zemljišne parcele pripadaju jednoj ili drugoj strani u cilju uspostavljanja prave granice ili bar „Nutzungsgrenze“.⁴⁷ Kotarske oblasti poštovale su naredbu i 90-ih godina te su redovito bilježile molbe Dalmatinaca da im se odobri kupovina zemlje. Nakon što bi kotarska oblast izvršila istragu na terenu i utvrdila da ne postoje prepreke za prodaju zemlje, uslijedila bi molba okružnoj oblasti koja ju je prenosila Zemaljskoj vladi. Molba je odobravana na osnovi podnesenog (pozitivnog) izvještaja kotarske oblasti.⁴⁸ To je značilo da domaće stanovništvo nema ništa protiv toga da Dalmatinci kupe zemlju. Nekada je istican i dodatni uvjet, kao npr. kod molbe Bariše Siljega iz mjesta Borovci (kotar Metković) koji je htio kupiti katastarsku parcelu u općini Gabela. Glavar Gabele naveo je da je kupovinu moguće obaviti jer kupac na toj zemlji ne namjerava praviti stambeni

⁴⁵ Eugen SLADOVIĆ pl. SLADOVIČKI, *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1915., 414. Za Zemaljsku vladu nije bilo neuobičajeno da neku naredbu izda samo interno. Iako naredba nije izašla u službenom Glasniku zakona i naredaba, evidentirana je kod Sladovića (kod takvih naredbi on donosi datum izdavanja i kratak sadržaj, dok kod objavljenih naredbi navodi i broj stranice unutar Glasnika).

⁴⁶ BiH-ABiH, ZVS, 1894, kut. 313, š. 26-10, br. 21 019 (16. 11. 1894). Kotarski ured Glamoč obratio se Okružnoj oblasti Travnik, a potonja Zemaljskoj vladi radi odobrenja molbe Ante Čačije iz Bajagića (kotar Sinj) u vezi kupovine zemlje. Molba je odobrena jer je Zemaljska vlada smatrala da navedena kupovina zemlje ne bi ugrozila domicilno stanovništvo.

⁴⁷ BiH-ABiH, ZMF, 1888, br. 1477 (Prilog: Zemaljska vlada-Zajedničko ministarstvo financija, 21. 2. 1888). Dakako, ovdje se ne radi o reguliranju cjelokupne granice, nego samo tamo gdje su uklanjana obilježja. Uz ovaj dokument vežu se i dokumenti br. 1628 i 4744.

⁴⁸ Takvih primjera ima više. Ilustracije radi navodimo BiH-ABiH, ZVS, 1895, kut. 385, š. 26-10, br. 4633; BiH-ABiH, ZVS, 1895, kut. 394, šifra 27-302 (kompletna, 21 slučaj).

objekt niti se stalno naseliti te ne namjerava tu dovoditi stoku na ispašu.⁴⁹ Bilo je i slučajeva da su molbe Dalmatinaca odbijene jer lokalno stanovništvo nije smatralo da bi kupovina zemlje bila u njihovu interesu.⁵⁰

U proljeće 1897. godine Zemaljska vlada tražila je od okružnih oblasti u Travniku i Mostaru, kao oblasti koje su imale granične kotare uz Dalmaciju i njezino zaleđe, podnošenje izvještaja u kojem bi se apostrofirao (ne)uspjeh i rezultati koje je polučila naredba Zemaljske vlade od 3. srpnja 1888. godine (br. 35.551).⁵¹ Pojedine kotarske oblasti konstatirale su da u njihovu području Dalmatinci nisu nikako ili su u manjoj mjeri kupovali zemlju. Kotar Stolac nije bio pogodan za naseljavanje Dalmatinaca jer je zemlja mahom bila opterećena kmetovskim pravom. U kotaru Trebinje Dalmatinci su bili rjeđe zastupljeni vjerojatno zbog okolnosti da uz kupljenu zemlju nisu mogli dobiti pravo ispaše, dok u kotaru Ljubuški njihove skromne parcele uglavnom nisu služile isključivo za dovođenje stoke.⁵² Kada je u pitanju okružna oblast Travnik, tu u čak tri kotara Dalmatinci nikako nisu bili zastupljeni. Riječ je o kotarima Jajce, Bugojno i Žepče, dok su u kotaru Travnik bile naseljene tri dalmatinske obitelji.⁵³ U tom smislu, navedeni niži organi uprave nisu mogli ni govoriti o uspjehu i rezultatima koje je na terenu mogla polučiti naredba iz 1888. godine.

Drugi izvještaji uglavnom navode probleme koje je prisustvo Dalmatinaca izazivalo u određenim mikroprostorima. Oni se mogu grupirati u tri kategorije: nesprijetnost domaćeg stanovništva da prihvati strance koji su kupovali zemlju u njihovoj blizini, strah da bi s gubitkom zemlje nestalo i mjesta gdje bi se mogla napasati stada, kao i strah vlasti od špekulanata koji su dizali cijenu zemlje i ugrožavali domaće neuke seljake.⁵⁴ Načelnik kotarske ispostave D. Hrasno smatrao je da je naredba iz 1888. bila iznimno učinkovita u tom kraju jer ne samo

⁴⁹ BiH-ABiH, ZVS, 1895, kut. 394, šifra 27-302, br. 6341 (Kotarski ured Ljubuški – Zemaljska vlada, 31. 8. 1895.). O problemu ispaša i drvarenja na granici, koji je vodio trzavicama između domaćih stanovnika i Dalmatinaca, mogao bi se napisati poseban rad. I c. kr. Ministarstvo unutarnjih poslova pratilo je ovo pitanje zbog kojeg su organizirani posebni pregovori 1884. Vlast je bila zadovoljna smirivanjem tenzija četiri godine kasnije. BiH-ABiH, ZMF, 1888, br. 633 (C. kr. Ministarstvo unutarnjih poslova-Zajedničko ministarstvo financija, 20. 1. 1888)

⁵⁰ BiH-ABiH, ZVS, 1895, kut. 394, šifra 27-302, br. 1463 (Kotarski ured Ljubuški-Zemaljska vlada, 3. 3. 1895). Ivanu Lubinu i Marku Repušiću iz mjesta Runovića u kotaru Imotski nije odobrena kupovina parcele u općini Drinovci jer su njezini stanovnici bili protiv toga.

⁵¹ BiH-ABiH, ZVS, 1897, br. 6071 (Okružna oblast Mostar šalje Zemaljskoj vladi izvještaje kotarskih oblasti 11. 8. 1897.).

⁵² BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, š. 4-10, br. 5373, 9305, 6496 (Izvještaji navedenih kotarskih ureda).

⁵³ Isto, br. 715, 4016, 2121 i 4457 (Izvještaji navedenih kotarskih oblasti).

⁵⁴ BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, š. 4-10, br. 2758, 6743, 1862, 3193 (Izvještaji kotarskih ureda u Glamoču, Livnu, Prozoru i Županju).

da je spriječila Dalmatince da nastave kupovati zemlju nego je i umirila domaći narod. Naime, u tom kraju događalo se da age sudjeluju u prevarama sa zemljom: ako bi bili nezadovoljni kmetom, nalazili bi „nadrikupce“ koji bi zemlju fiktivno kupovali za npr. 100 fl. iako je njezina stvarna vrijednost bila 60 – 80 fl. Zemlju bi nadrikupac kasnije prodavao ubogim seljacima tvrdeći da vrijedi upravo onoliko koliko ju je on „platio“.⁵⁵ Višak novca dijelili bi aga i nadrikupac. Dalmatinci su utjecali na povećanje cijena zemlje jer su pojedine parcele željeli dobiti pod svaku cijenu. Nerijetko je strah domaćeg stanovništva da će ostati bez obradive zemlje ili ispaša vodio k sporovima s Dalmatincima što je lokalnim organima uprave predstavljalo dodatni problem. Stoga su svi s olakšanjem dočekali naredbu iz 1888. jer je dosta od navedenih problema bilo anulirano ili bar ublaženo.⁵⁶

Najpozitivniji izvještaj stigao je iz kotara Glamoč.⁵⁷ Tamošnja kotarska oblast izvijestila je Zemaljsku vladu da je u toj oblasti naseljeno oko 35 dalmatinskih obitelji, kako u samom Glamoču tako i u mjestima Madeškovci, Halapić, Hesići, Ćirići, Ćoslije i Petrovo Vrelo. Ovi dalmatinski naseljenici zemlju su uglavnom kupovali od muslimana koji su iseljavali iz Bosne i Hercegovine, dok je u pojedinim slučajevima zemlja bila kupljena od pravoslavnog stanovništva. Kupovina je bila obavljena u skladu s uputama iz naredbe izdane 1888. Svi su uredno plaćali poreze, a pratio ih je glas radišnih i marljivih ljudi.⁵⁸

Dakle, svi pristigli izvještaji konstatirali su da su kotarske oblasti, tamo gdje je bio uočen proces doseljavanja Dalmatinaca, postupali prema naredbi iz 1888. Ona je bila učinkovita jer je u većini kotara usporila ili potpuno zaustavila Dalmatince pri kupovini zemlje, što je vlastima odgovaralo zbog domaćih ljudi. Time vidimo da je Zemaljska vlada morala ispitivati i poštivati mišljenje bosanskohercegovačkog stanovništva. U nekim kotarima Dalmatinaca uopće nije bilo. Najviše su bili zastupljeni u kotaru Glamoč čiji se predstojnik vrlo pozitivno izjasnio o njihovu vođenju domaćinstava i izrazio želju da se proces doseljavanja Dalmatinaca i dalje nastavi, naravno, u skladu s naredbom iz 1888. godine.

⁵⁵ Riječ je o dojmu koji je imao tvorac dokumenta, a koji je, očigledno, suosjećao s domaćim osiromašenim seljaštvom. Ipak, u dokumentu nisu navedeni dokazi da su seljaci bili i prisiljeni kupovati zemlju pod ovakvim uvjetima. BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, š. 4-10, br. 1641 (Izvještaj kotarske ispostave D. Hrasno od 8. srpnja 1897).

⁵⁶ BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, š. 4-10, br. 1897, 1641, 6743, 3193.

⁵⁷ BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, šifra 4-10, br. 2758 (Kotarski ured Glamoč-Zemaljska vlada, 27. 5. 1897).

⁵⁸ BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, šifra 4-10, br. 2758 (Kotarski ured Glamoč-Zemaljska vlada, 27. 5. 1897). O volji doseljenika da opstanu na kupljenoj zemlji govori i pripovijetka „Šperac Jakovini“ *Gajret*, god. 3, br. 3, 1910., 46 – 47.

PROBLEMI S MJESTOM BORAVKA

Nonšalantan odnos stanovništva s granice po pitanju prelaska na „drugu stranu“ i povratka natrag te stjecanja zemlje u Bosni i Hercegovini bez želje da se tu stalno i naseli, vodio je često zabunama o tome gdje je takvo stanovništvo domicilno. Zbog toga su niži organi uprave često morali provoditi istragu na terenu i surađivati s dalmatinskim vlastima, a sve u cilju utvrđivanja podataka o pojedincima i njihovu stalnom mjestu boravka. Prema izvještaju načelnika Kotarske ekspoziture u Posušju, neki Dalmatinci imali su kuće udaljene svega nekoliko metara od granice. Oni su boravili djelomično na dalmatinskom, a djelomično na hercegovačkom tlu ili se znalo dogoditi da su naseljeni s obje strane granice. Po njemu, tu je bilo puno nelogičnosti.⁵⁹

Zbog toga su dalmatinske vlasti nerijetko tražile informacije o određenim porodicama. Slučaj Marka Lažete, Ante Lekića, Petra Lukića i Marka Kilića „prisilio“ je vlasti s obje strane granice da 1899. godine isprave pogreške nastale u ranijem popisu dalmatinskih obitelji koje su se stalno naselile u Bosni i Hercegovini. Na spisku se našlo 96 obitelji nastanjenih uglavnom u mjestima Zavelim, Podbila i Hambar. Uz ovaj spisak dostavljen je i onaj koji je utvrdio one obitelji koje su ostale domicilne u Dalmaciji (15 obitelji iz mjesta Ričica).⁶⁰ Nekoliko godina kasnije slučaj Grge Gale (Galića) naveo je Zemaljsku vladu da od kotarskog ureda u Mostaru traži sastavljanje spiska na kojem bi se našli stanovnici rođeni u Bosni i Hercegovini, a koji su iselili u Dalmaciju. Na spisku se našlo 26 obitelji koje su se mahom nastanile u Metkoviću. Neke od njih iselile su se još u osmanskome periodu.⁶¹ Navedene situacije i slučajevi ukazuju na to da je povremeno bilo problema oko utvrđivanja pripadnosti i mjesta boravka određenih osoba koje su potjecale s graničnih područja. Suradnjom dalmatinskih vlasti i austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini takvi problemi uglavnom su rješavani (uz kašnjenje od nekoliko godina).

⁵⁹ BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, š. 4-10, br. 6071 (Priložen dopis Kotarske ekspoziture Posušje od 19. 7. 1897)

⁶⁰ BiH-ABiH, ZVS, 1899, kut. 189, šifra 30, br. 13 404, 35 171 i 11 092. Za mjesta Podzavelim i Podbila odluku o stalnoj nastanjenosti u Bosni i Hercegovini potvrdilo je Zajedničko ministarstvo financija. BiH-ABiH, ZVS, 1899, kut. 189, šifra 30, br. 1391 (Kotarski ured Županjac-Zemaljska vlada, 25. 3. 1899). Iz dopisa se vidi da je većina stanovništva bila zadovoljna tom odlukom te da se mali broj s tim nije slagao.

⁶¹ BiH-ABiH, ZVS, 1903, kut. 106, šifra 30-3, br. 1148, br. 88 479, br. 7244, br. 7889. Ovdje se vjerojatno radilo o trajno nastanjenim obiteljima. Međutim, bilo je i onih koji su se u Dalmaciji zadržavali privremeno. Stanovnici iz Bosne i Hercegovine i ranije su bilježeni kao stranci na području Dalmacije, a boravili su tamo radi zaposlenja ili iz obiteljskih razloga. Tako ih je 1880. godine zabilježeno 918, dok je njihov broj deset godina kasnije porastao na 1,157. B. VRANJEŠ-ŠOLJAN, *Dalmacija*, 249, 314.

KOLONIZACIJA KAO OPCIJA ZA DOSELJENIKE IZ DALMACIJE

U historiografiji se dosta pisalo o doseljavanju stranih seljaka u Bosnu i Hercegovinu nakon 1878. godine. U početku su neki od njih formirali kolonije privatnog tipa, ali je Zemaljska vlada sredinom 90-ih godina odlučila pokrenuti proces naseljavanja stranih kolonista na državnim zemljišnim parcelama.⁶² Hauptmann smatra da se Dalmatinci ne mogu uklapati u kategoriju stranih doseljenika – kolonista, bez obzira na to što su bili austrijski državljani. Oni u Bosni i Hercegovini nisu predstavljali tuđince niti su se po načinu svog rada razlikovali od domaćeg stanovništva.⁶³

Neki austrougarski službenici složili bi se tek s prvim dijelom Hauptmannove tvrdnje: nitko Dalmatince nije doživljavao strancima zbog sličnosti u jeziku i običajima. Međutim, pojedini kotarski načelnici isticali su da Dalmatinci imaju prednost u odnosu na domaće stanovništvo, bar kada je obrada zemlje u pitanju. Tako je kotarski načelnik glamočkog ureda smatrao da je naseljavanje „dalmatinskih katoličkih seljaka u ovom kotaru, u svakom smislu, za našu vlast moglo biti od koristi, obzirom na veću inteligenciju useljenika i bolju poljoprivrednu stručnost“.⁶⁴ Sličan stav ponovila je ista kotarska oblast i tri godine kasnije izražavajući svoju nadu da će biti više dalmatinskih naselja u tom kotaru.⁶⁵ Dakako, vrijedi istaknuti da su se Hauptmannova i austrougarska administrativna perspektiva kolonizacije Dalmatinaca u Bosni i Hercegovini razlikovale – Hauptmann je više inzistirao na regionalnim sličnostima stanovništva, dok je činovnicima Habsburške Monarhije bilo važno naglasiti koliko je primitivno okupirano područje te, samim tim, koliko je potrebna civilizatorska misija jedne europske zemlje u toj oblasti. Ovakav diskriminacijski odnos spram bosanskohercegovačkog seljaštva, paternalizam i prijezir austrougarska vlast izražavala je svaki put kada se govorilo o zaostalosti domaće poljoprivrede. Time je pravdan proces naseljavanja seljaka s područja

⁶² Amila KASUMOVIĆ, Austrougarska kolonizaciona politika u Bosni i Hercegovini i prvi njemački doseljenici, u: „*Nijemci u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj: Nova istraživanja i perspektive*, ur. Enes S. Omerović, Sarajevo, 2015., 75 – 97.

⁶³ F. HAUPTMANN, Reguliranje zemljišnog posjeda, 151. U Bosni i Hercegovini se krajem 1878. godine radilo i na angažiranju dalmatinskih činovnika u okupiranoj oblasti. Jedan od razloga sigurno je njihovo poznavanje jezika i lokalnih običaja. BiH-ABiH, ZMF, 1878, br. 687 (Telegramski upit od 28. prosinca 1878. za slanje dalmatinskih činovnika. Nabrojano ih je jedanaest imenom i prezimenom).

⁶⁴ BiH-ABiH, ZVS, 1894, kut. 313, šifra 26-10, br. 3942 (Kotarski ured Glamoč-Okružna oblast Travnik, 24. 10. 1894.).

⁶⁵ BiH-ABiH, ZVS, 1897, kut. 17, šifra 4-10, br. 2758 (Kotarski ured Glamoč-Okružna oblast Travnik, 27. 5. 1897.).

Monarhije, ili čak s drugih državnih područja, kako bi se formirale kolonije koje bi predstavljale gospodarski primjer za domaće stanovništvo.

Iako Zemaljska vlada nije posebno razmatrala pitanje naseljavanja Dalmatinaca u većim grupama, redovito je od graničnih kotarskih oblasti tražila izvještaje o kompleksima državne zemlje koja bi bila pogodna za kolonizaciju. Takvi su izvještaji bilježeni u razdoblju 1900. – 1902. Tražena je zemlja koja bi, prije svega, bila pogodna za zemljoradnju. No takvih komada zemlje jednostavno nije bilo u livanjskom kraju.⁶⁶ Ako bi se kakav komad zemlje i pojavio, poput jednog kompleksa kod mjesta Resanovci, postavljalo se pitanje na koga je zemlja vođena prije izrade gruntovnice i na koji način je ona pripala eraru, pri čemu se moralo vrlo oprezno postupati kako ne bi došlo do spora s mjesnim stanovništvom.⁶⁷ Na koncu je konstatirano da se u toj oblasti mogu naći još manje zemljišne parcele za koje postoji zainteresiranost i kotarskom uredu u Livnu stalno dolaze molbe za kupovinu ili zakup tih parcela,⁶⁸ no mogućnost kolonizacije tih krajeva bila je isključena.

Budući da je Zemaljska vlada svakako objavila kako je 1905. godine⁶⁹ okončana eksterna kolonizacija, jer više nije bilo za te svrhe pogodne zemlje, eventualni je plan o masovnijem doseljavanju Dalmatinaca propao. Tako oni u Bosni i Hercegovini nikada nisu formirali veća i kompaktna naselja. Slijedom navedenog, nikada nisu ni bili tretirani kao kolonisti, nego su se prilagođavali prilikama koje su zicali pojedinačnim doseljavanjima na određene zemljišne komade.

ZAKLJUČAK

Tijekom stoljeća osmanske uprave na Balkanu u pograničnim područjima između Dalmacije i bosanskog, odnosno hercegovačkog teritorija, razvili su se specifični zemljišni odnosi. Krajem osmanske uprave, kada su Ramazanski zakon (1858.) i Saferska naredba (1859.) nastojali u potpunosti definirati odnose između čifčija i čifluk sahibija, nastali su ugovori između dalmatinskog stanovništva

⁶⁶ BiH-ABiH, ZVS, 1900, kut. 38, šifra 4-33, br. 2246 (Kotarski ured Livno-Okružna oblast Travnik, 29. 3. 1900.).

⁶⁷ BiH-ABiH, ZVS, 1901, kut. 49, šifra 4-28, br. 1337 (Kotarski ured Livno-Okružna oblast Travnik, 20. 2. 1901.).

⁶⁸ BiH-ABiH, ZVS, 1902, kut. 29, šifra 4-41, br. 13 433 (Kotarski ured Livno-Okružna oblast Travnik, 29. 12. 1902.).

⁶⁹ *Izvještaj o upravi Bosnom i Hercegovinom 1906*, 310. Preostala zemlja dodjeljivana je siromašnim domaćim obiteljima.

kojem je bila potrebna zemlja s jedne te bosanskih zemljoposjednika, kojima su bili potrebni obrađivači s druge strane. Ovim ugovorima bilo je zajamčeno da će zemlja biti obrađena, a da će dalmatinsko stanovništvo na ime prava da zemlju obrađuje i koristi davati godišnji zakup od 15 šilinga. Iako su tijekom 1860-ih zemljoposjednici nastojali izmijeniti navedene ugovore, do toga nije došlo, pa se nova prilika ukazala nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine. Nova je vlast u potpunosti preuzela osmansko agrarno zakonodavstvo, ali se kod sporova koji su izbili između dalmatinskih obrađivača zemlje i bosanskih zemljoposjednika nije znala postaviti: treba li te sporove promatrati kao agrarne ili ne. Mišljenja su bila podijeljena, ali su prvobitni sporovi uglavnom riješeni na štetu Dalmatinaca.

Drugi problem za Zemaljsku vladu u Sarajevu predstavljala je želja pojedinih dalmatinskih obitelji da na području Bosne i Hercegovine kupe zemljišne parcele koje bi koristili za zemljoradnju ili za ispašu stoke. Ovakav trend zabrinjavao je Zemaljsku vladu zbog nezadovoljstva domaćeg stanovništva i pojave špekulanata koji su dizali cijenu zemlje. Stoga je 1888. godine objavljena interna naredba kojom je bilo strogo zabranjeno da se Dalmatincima prodaje zemlja bez odobrenja Zemaljske vlade, a koje se izdavalo nakon temeljitog istraživanja na terenu. Vlasti su morale poštivati i volju domaćeg naroda, koji nije uvijek blagonaklono gledao na to da netko „sa strane“ kupuje zemlju u Bosni i Hercegovini. S druge strane, pozitivan stav pojedinih austrougarskih službenika spram Dalmatinaca, kao vrijednih obrađivača zemlje, nagnao je Zemaljsku vladu da razmisli o eventualnoj kolonizaciji Dalmatinaca. Međutim, pokazalo se da za to nije bilo dovoljno pogodnih zemljišnih parcela te je ovaj plan vrlo brzo napušten. Dalmatinske obitelji stoga nikada u Bosni i Hercegovini nisu formirale veća i kompaktnija naselja.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Bosna i Hercegovina – Arhiv Bosne i Hercegovine (BiH-ABiH), *Zemaljska vlada Sarajevo* (ZVS)
BiH-ABiH, *Zajedničko ministarstvo financija* (ZMF)
Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906, Zagreb, 1906.

NOVINE:

Gajret, 1910.

LITERATURA:

- BUZOV, Snježana, Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon Kandijskog rata, *Povijesni prilozi*, sv. 12, Zagreb, 1993., 1 – 38.
- BUZOV, Snježana, Kad su gospođe Safija i Fatima imale mlinove na Krki: O prekograničnoj ekonomiji u Skradinskoj nahiji, *Titius*, vol. 2, no. 2, Split, 2009., 27 – 47.
- CLASSEN, Lothar, *Der Völkerrechtliche Status von Bosnien-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878*, Frankfurt am Main, 2004.
- FORTIS, Alberto, *Put po Dalmaciji*, Zagreb, 1984.
- GAKOVIĆ, Milan, Rješavanje agrarnog pitanja u Bosni i Hercegovini 1918-1921., *Prilozi*, vol. VI, no. 6, Sarajevo, 1979., 9 – 116.
- GELEZ, Philippe, Švapska metoda: Kako je Austro-Ugarska postupala prema agrarnom pitanju u Bosni i Hercegovini (1878-1914), u: „*Nijemci“ u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj: Nova istraživanja i perspektive*, ur. Enes S. Omerović, Sarajevo, 2015., 97 – 109.
- HAUPTMANN, Ferdo, Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine, *Godišnjak Društva istoričara*, vol. XVI, Sarajevo, 1965., 151 – 171.
- HERŠAK, Emil, Panoptikum migracija – Hrvati, hrvatski prostor i Evropa, *Migracijske i etničke teme*, vol. 9, no. 3-4, Zagreb, 1993., 227 – 302.
- HRABAK, Bogumil, Naseljavanje hercegovačkih i bosanskih Vlaha u Dalmatinsku zagoru u XIV, XV i XVI veku, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, ur. Nusret Šehić, Sarajevo, 1990., 67 – 89.
- IMAMOVIĆ, Mustafa, *Pravni položaj i unutrašnje politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Sarajevo, 2007.

- KAMBEROVIĆ, Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Sarajevo, 2005.
- KAPIDŽIĆ, Hamdija (ur.), *Agrarni odnosi u BiH (1878-1918). Vol. I*, Sarajevo, 1969.
- KASUMOVIĆ, Amila, Austrougarska kolonizaciona politika u Bosni i Hercegovini i prvi njemački doseljenici, u: „*Nijemci“ u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj: Nova istraživanja i perspektive*, ur. Enes S. Omerović, Sarajevo, 2015., 75 – 97.
- KEČKEMET, Duško, Franjo Difnik i njegova „Povijest kandijskog rata u Dalmaciji“, Predgovor u: *Franjo Difnik, Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*, Split, 1986., 7 – 52.
- KORIĆ, Elma, *Bosna i Hercegovina na starim osmanskim kartama*, Sarajevo, 2020.
- KRALJAČIĆ, Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Sarajevo, 1987.
- KURSAR, Vjeran (ur.), *Life on the Ottoman Border: Essays in Honour of Nenad Moaćanin*, Zagreb, 2022.
- MARKOVINA, Dragan, Reformske inicijative mletačkih magistratura na dalmatinskoj Terrafermi 18. stoljeća, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*, vol. 2/3, Split, 2010., 219 – 238.
- MIKIĆ, Đorđe, O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, ur. Nusret Šehić, Sarajevo, 1990., 181 – 195.
- OBAD, Stjepo, *Dalmatinsko selo u prošlosti*, Split, 1990.
- PERIČIĆ, Šime, *Dalmacija uoči pada Mletačke republike*, Zagreb, 1980.
- PERIČIĆ, Šime, Oskudica i glad u Dalmaciji u XIX i početkom XX stoljeća, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 13, no. 1, Zagreb, 1980., 1 – 32.
- PERIČIĆ, Šime, Prilog poznavanju gospodarskih prilika Bukovice i Podgorja u XIX stoljeću, *Radovi Zavoda povijesnih znanosti HAZU*, sv. 48, Zagreb, 2006., 569 – 596.
- PURIVATRA, Atif, Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini neposredno poslije 1918. godine, *Prilozi*, sv. 3, Sarajevo, 1967., 87 – 126.
- RADUŠIĆ, Edin, Agrarno pitanje u Bosanskohercegovačkom Saboru 1910-1914., *Prilozi*, sv. 34, Sarajevo, 2005., 119 – 154.
- ROKSANDIĆ, Drago, Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: Koliko identiteta?, *Titius*, vol. 1, no. 1, Split, 2008., 5 – 19.
- SLADOVIĆ pl. SLADOEVIČKI, Eugen, *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1915.

- SLADOVIĆ pl. SLADOEVIČKI, Eugen, *Upravna nauka i upravno pravo Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1916.
- SLUKAN ALTIĆ, Mirela, Karte kao izvor za ekohistorijska istraživanja tromede. Uvod u istraživanje kartografskih izvora Triplex Confiniuma, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, sv. 32-33, Zagreb, 1999. – 2000., 323 – 332.
- SMAJIĆ, Ramiza, *Migracije i Bosanski ejalet: 1683 – 1718.*, Sarajevo, 2022.
- STANOJEVIĆ, Gligor, *Dalmacija u doba Morejskog rata 1684-1699*, Beograd, 1962.
- STANOJEVIĆ, Gligor, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970.
- SUĆESKA, Avdo, Uslovi u kojima su stočari iz Dalmacije koristili ispaše u Bosni u doba osmanlijske vlasti, u: *Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoistočnoj Evropi kroz vekove: zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa održanog 6. i 7. novembra 1975. u Beogradu*, ur. Vasa Čubrilović, Beograd, 1976., 119 – 125.
- SUĆESKA, Avdo, Položaj raje u Bosni u XVIII stoljeću, *Dijalog*, sv. 6, Sarajevo, 1978., 55 – 72.
- SUĆESKA, Avdo Uticaj migracionih kretanja na oblikovanje agrarnih odnosa u BiH u periodu osmanske vladavine, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, ur. Nusret Šehić, Sarajevo, 1990., 109 – 119.
- ŠARIĆ, Marko, Planine i morlački svijet u Dalmaciji: Ekohistorijski osvrt, *Ekonomska i ekohistorija*, vol. VI, no. 1, Zagreb, 2010., 55 – 94.
- ŠKEGRO, Ante, Iseljavanje iz Dalmacije i zapadne Hercegovine u Uskoplje tijekom 19. i prvoj polovici 20. st., *Hercegovina*, sv. 24, Mostar, 2010., 21 – 36.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, *Dalmacija: Stoljeće povijesnih i demografskih mijena 1815. – 1918.*, Zagreb, 2021.

Amila KASUMOVIĆ

BORDERLINE LAND RELATIONS: THE DALMATIAN POPULATION
AND SEARCH FOR LAND ALONG THE BORDER WITH BOSNIA AND
HERZEGOVINA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

SUMMARY

The paper attempts to show the manner in which, over the past centuries, the populations of Dalmatia and Bosnia and Herzegovina used to cross the border that divided them in search for arable land and pastures for their cattle. Though the Ottoman authorities had mainly tolerated such occasional and temporary migrations until the 18th century, the situation began to change as of the beginning of that century. Nevertheless, in the 19th century, the Dalmatian population endeavoured to conclude arrangements with the Bosnian and Herzegovinian landowners with regard to land lease and cultivation. Based on the data available in the unpublished archival material from the funds of the State Government in Sarajevo and the Joint Ministry of Finance (the Archives of Bosnia and Herzegovina), it may be concluded that these arrangements began to be questioned after the Safer Order had been issued in 1859, but remained unchanged until the Austro-Hungarian occupation of Bosnia and Herzegovina. The Austro-Hungarian authorities had to deal with a considerable number of agrarian litigations, which included the Dalmatian population that did not wish to lose their previous status of tenants on a fixed annual fee, whilst the landowners intended to place them in the serf position instead. In addition, the State Government had to deal with the problem of mass land purchase in Bosnia and Herzegovina by the Dalmatians, which led to unrests among the local population and to an increase in the market price of land. The State Government furthermore considered organised settlement, or rather the colonisation of the Dalmatian population in Bosnia and Herzegovina. It however had to withdraw this plan after the reports had shown that there was not enough arable land available for the intended purpose.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Dalmatia, Austria-Hungary, land relations, migrations.

